

Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet?

G. Fekete Éva¹ – Lipták Katalin²

A magyarországi foglalkoztatottsági mutatók stabilizálásában, kisebb mértékű javításában a közfoglalkoztatás mértékének növelése térségenként változó mértékben hangsúlyos szerepet játszik. Az eredendően átmeneti jellegű, a munkaerőpiacra vissza nem vezető, piacidegen forma tartósan nem fenntartható. A kormányzati szándékok szerint a kiutat a szociális szövetkezetek tömeges létrehozása jelentheti. Ezt indokolja a társadalmi vállalkozások ezen formájának európai uniós elfogadottsága, a foglalkoztatottak kormányzati szférából való kikerülése, a jó példák, valamint a jellegzetesen magyar megoldással a helyi és ezen keresztül a központi kormányzat befolyásának megőrzése. A magyarországi szociális szövetkezetek új hulláma azonban számos, a regionális és helyi gazdaságfejlesztést érintő kérdést vet fel. Így: mennyiben tekinthető ez az új forma a társadalmi gazdaság részét képező valódi szövetkezetnek, hogyan tudnak együtt élni a korábban megalakult társadalmi vállalkozásokkal, tudnak-e tartós foglalkoztatást piaci viszonyok között biztosítani, milyen hatással lesznek a helyi gazdaság többi szereplőjére. Tanulmányunkban ezen kérdésekre keressük a választ.

Kulcsszavak: posztmodern foglalkozási modell, közfoglalkoztatás, szociális szövetkezet

1. Bevezetés

A munkanélküliség világméretű növekedése nem tekinthető átmeneti válságjelenségnek. Az ipari társadalomban a fizikai tőke lassú megtérülésére és a beruházások visszafordíthatatlanságára épülő, jellemzően bér munka formájában megvalósuló foglalkoztatás stabil volt. Olyannyira, hogy az értékteremtő funkció mellett a társadalom szerveződésének is egyik alappillére lehetett. A helyzet az 1980-as évektől mára gyökeresen megváltozott Európában, amikor is az extenzív növekedésre és a méretgazdaságosságra alapozott tömegtermelés és az ehhez kapcsolódó foglalkoztatás már korlátokba ütközik. A technikai fejlődés a munkaerőigényt is megváltoztatta, jelentősen csökkentette a közvetlen emberi hozzájárulást. Emiatt a társadalmi integ-

¹ G. Fekete Éva, CSc, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

² Lipták Katalin, PhD, adjunktus, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

ráció, az elismertség, elfogadottság eszköze már sokak számára nem lehet a fizetett munka. A hagyományos értelemben vett tőkés gazdaságban még jól működött a hagyományos foglalkoztatás, de az új jellegű gazdaságokban már szükséges a hagyományostól eltérő foglalkoztatás kialakulása és elterjedése.

Az alternatívák egyik csoportja az atipikus foglalkoztatás.³ Napjaink fejlett, globalizált világában a munkavégzés számos munkakörben ma már nincs térhez és időhöz kötve, bizonyos szolgáltatások a rohamosan terjedő infokommunikációs technológia jóvoltából a világ bármely pontjáról elláthatóak. Ezek a tényezők nem csak lehetővé teszik, de meg is követelik az atipikus foglalkoztatás, úgy mint a részmunkaidős, vagy a határozott időre szóló munkaszerződéssel történő alkalmazás, az önfoglalkoztatás elterjedését. A fokozódó versenyben helytállni kívánó vállalatok számára a munkaerővel való rugalmas gazdálkodás elengedhetetlen, ami a szintén atipikus foglalkoztatási formának minősülő munkaerő kölcsönzés felfutását hozza magával (Ékes 2009).

A bérmunka új (atipikus) formáinak belépése és egymás melletti működése azonban a munkátlanság megszüntetéséhez, a munkanélküliségből adódó társadalmi problémák orvoslásához még nem elegendő. A munka fizetett munkára való szűkítésén is túl kell lépni. Offe (1984) szerint miután a munkavállalók a munkára már csak pénzkereseti lehetőségként tekintenek, megváltozik az egyéni attitűdjük, a munkához való viszonyuk, ezzel együtt megszűnik a munka társadalomszervező tulajdonsága. Robertson (1985) modellében azonban új elem a fizetett munkával szemben az önkéntes munka, amelyet szabadon, saját szükségletére végez valaki. Rimler (1999) szerint pedig a változó munkafeltételek is abba az irányba hatnak, hogy a munka nagyobb szerepet játszik az egyéni fejlődésben, mint a társadalmi integrációban.

Miután beigazolódott, hogy a profit orientált tőkés gazdaságokban a teljes foglalkoztatás illúzió, ám a társadalom felépülésében, a javak újraosztásában, a társadalomba való beilleszkedésben, a mások általi megítélésben a munkának és az ahhoz kötődő teljesítménynek továbbra is meghatározó szerepe van (vagy szeretnénk, ha az lenne), az ellentmondás két módon oldható fel. Vagy új, a munkától különböző alapra helyezük a társadalmat, és deklaráltnan más érték(ek) (pl. tulajdon, képességek, kapcsolatok, rászorultság) mentén részesülünk javakban, a mások általi megítélésben, vagy – és hozzánk ez áll közelebb – az ipari forradalom óta a bérmunkára leszűkülte munka fogalmát változtatjuk meg és terjesztjük ki olyan szintre, hogy be tudja tölteni értékteremtő, társadalomszervező és egyéni fejlesztő szerepét egyaránt. A munkafogalom átértékelése új célokat, új tartalmakat, új típusú foglalkoztatásokat

³ Az atipikus foglalkoztatás a hagyományos, teljes munkaidejű foglalkoztatástól eltérő, különleges forma, amely a munkavégzés helyét, idejét, időbeosztását tekintve különbözik a jól ismert modelltől (de Grip et al. 1997).

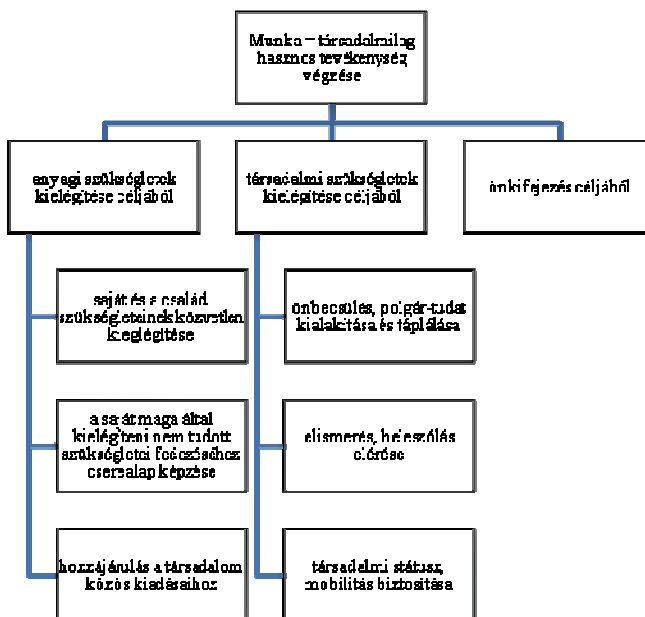
hív életre, melyek együttesen tovább színesítik a posztindusztriális / posztmodern foglalkoztatási modellt. (Az azonban bizonyos, hogy változatlan munkafogalom mellett munkaalapú társadalomról csak akkor beszélhetünk, ha számolunk a társadalom további polarizációjával, a társadalmi kirekesztés még szélsőségesebbé válásával, ami előbb utóbb újabb társadalmi korszakváltást erőszakol ki.)

2. Posztmodern foglalkoztatási modell különös tekintettel a leszakadt térségekre

A posztindusztriális társadalom foglalkoztatási modelljének legfőbb sajátossága, hogy egymásra épülő, egymást kölcsönösen erősítő építőkövekből tevődik össze (Szabó–Négyesi, 2004). Ezen belül öt alapvető jellemzőt emelhetünk ki:

(1) *Megváltozott munkafogalom alapul.* Szakítva a munkahelyhez szorosan kötődő munkaparadigmával, a munka nem kizárólag bérmunkát jelent, hanem olyan társadalmilag hasznos tevékenységet, mely hozzájárul mind az anyagi, mind a társadalmi szükségletek kielégítéséhez, mind az önkifejezéshez (Török 2006) (1. ábra).

1. ábra Kiterjesztett munkafogalom az egyén szempontjából

Forrás: Saját szerkesztés

A munka társadalomszervező erejének megőrzése érdekében a munkahely-központúság felől a munka- és jövedelem-központúság felé fordul. Különösen sürgető ez a paradigmaváltás azokban a térségekben, ahol a foglalkoztatottság mértéke jelenleg is rendkívül alacsony és a vállalkozói szféra bővülési esélyei korlátozottak. E térségeken belül is eltérő foglalkoztatási potenciállal jelenik meg a vállalkozói szféra, van, ahol jobban és van, ahol egyáltalán nem lehet számítani a for-profit szektor munkahelyteremtésére. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az utóbbi térségekben ne lenne munka, ne lenne elvégzendő társadalmilag hasznos tevékenység. Sőt, ezekben a térségekben – épp a lemaradás miatt – még több a teendő. Ám az is igaz, hogy a jelenlévő munkaerő csak korlátozottan, illetve csak fejlesztéssel alkalmas a teendők ellátására.

(2) *Vegetes gazdaságot feltételez.* Különösen a tartósan magas munkanélküliséggel küzdő, alacsony vállalkozási potenciájú területeken a vegetes foglalkoztatási és jövedelemszerzési modellek felépítése hozhat megoldást (G. Fekete 2011).

A 2. ábrán összefoglalt lehetőségek többsége ma is fennáll, de párhuzamos alkalmazásuk nem megszokott, gyakorta nem is lehetséges. A munkanélküliek számára a legnagyobb akadályt a biztos juttatástól való elesés veszélye és ezzel egyidejűleg a megszerzhető jövedelem limitálása okozza. Az utóbbi a legális kombinálási lehetőségek esetén is csökkenti, mondhatni lenullázza a munkavállalási motivációt.

(3) *Többszektoros és sokszereplős* – már csak a vegetes gazdaságból adódóan is, a gazdaság mindhárom szektora jelen van. Az üzleti vállalkozások mellett a közszféra és a társadalmi szereplők is megjelennek részint foglalkoztatóként, részint a foglalkoztatás koordinálóiként. A korábbihoz képest új elem a társadalmi gazdaság megerősödése.

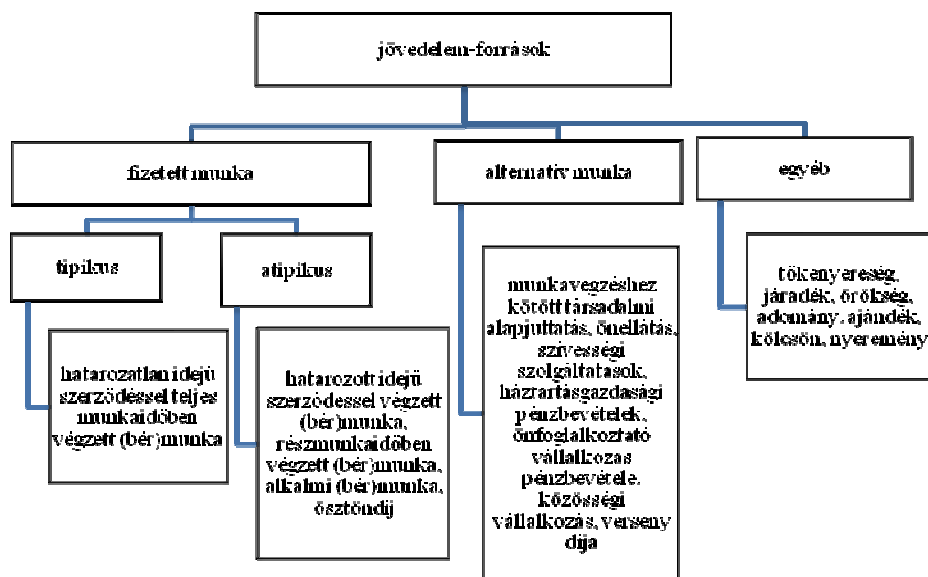
Az *üzleti vállalkozások* által működtetett elsődleges munkaerőpiacot a versenyben maradáshoz szükséges termelékenység a „technika által kiváltható” foglalkoztatottak számának csökkentése és a szakértelem növelésére való törekvés jellemzi.

A *közszféra* – a közpénzek csökkenésével párhuzamosan – szintén a foglalkoztatottak számának csökkentésére kényszerül és közfoglalkoztatási programokban csak ritkán, átmeneti jelleggel válik a klasszikus igazgatási és közszolgáltatási feladatoktól eltérő területeken tömeges foglalkoztatóvá. A munkához és jövedelemhez jutást inkább közvetetten, szabályozási, támogatási és koordinációs eszközökkel segíti elő.

A *társadalmi (civil) szektor* megjelenése a gazdaságban a 80-as évektől élénkült meg. A civilek a másik két szektor által lefedetlen területekre, az alapvető állampolgári igények (egészséges élelem, lakás, egészségmegőrzés, szociális gondos-

ködés, tanulás, szórakozás, információhoz való hozzájutás, emberi jogok érvényesítése, érdekképviselés) kielégítése érdekében léptek be. A tevékenységekhez szükséges források biztosításához kereskedelmi tevékenységet is folytathatnak, de élnek az önkéntes munkavégzés és az adománygyűjtés lehetőségével is. Működésük demokratikus alapelvekre épül (Kuti–Marshall 1991). A társadalmi gazdaság alapértéke, hogy tevékenységét nem az egyén, hanem a közösség érdekében végzi, igyekszik elősegíteni a területi alapon vagy közös érdekek mentén szerveződő közösségek kiépülését. A társadalmi gazdaságban tevékenykedő személyek együttműködnek a közös haszon érdekében. A társadalmi vállalkozások a közösséget szolgálják és a céljuk nem a profit maximalizálása, a célcsoport általában a tartós munkanélküliekből áll. Magyarországon a szociális földprogram tekinthető a társadalmi vállalkozás egyik bölcsőjének (G. Fekete–Solymári 2004, Bartal 1998). A profit szerzéssel szemben a társadalmi célokat előtérbe helyező társadalmi vállalkozások maguk is foglalkoztatók, ugyanakkor a civilek szerepet vállalnak a különböző formák közötti koordinációban, a foglalkoztatás helyi modelljének kialakításában is.

2. ábra A vegyes gazdasági modellben megjelenő jövedelemforrások

Forrás: Saját szerkesztés

(4) *Területileg differenciált.* A térségek eltérő foglalkoztatási potenciálja alapján megrajzolhatók a foglalkoztatást inkább a vállalkozásokra, vagy inkább a közszférára és jelentősebb mértékben a társadalmi gazdaságra építő települések körei. Az eltérő adottságú területeken a vegyes foglalkoztatási modell elemeinek eltérő kompozíciója lehet kívánatos. A területileg differenciált foglalkoztatáshoz kapcsolódó foglalkoztatáspolitikai is térség-, ill. településtípusonként más-más elemekre fókuszál.

- a) Az elsődleges munkaerőpiacon viszonylag erős foglalkoztató potenciállal rendelkező településeken a (bér)munkahelyeket produkáló for-profit és non-profit vállalkozások megerősítése, az alternatív foglalkoztatási formák elterjesztése és az ehhez kapcsolódó munkaerőpiaci szolgáltatások támogatása lehet az elsődleges. Az eddig használt eszközök sikeresek lehetnek, már léteznek az ezek alkalmazásához szükséges intézmények.
- b) Az elsődleges munkaerő-piacon és a közfoglalkoztatásban egyaránt magas vagy közepes potenciállal rendelkező, ugyanakkor a társadalmi gazdaságban is eredményeket felmutató településeken a több lábbon állás megerősítése, a külön-külön nem életképes egyes lábak egyenkénti és együttműködésükben történő támogatása lehet a feladat. Ehhez feltételezhetően a helyi fogadókészség és motiváltság adott.
- c) Az elsődleges munkaerő-piacon gyenge foglalkoztató potenciállal, de a közfoglalkoztatásban erős és a társadalmi gazdaságban is érzékelhető hagyományokkal rendelkező településeken a közfoglalkoztatás és a társadalmi gazdaság foglalkoztató képességének fokozása, a jövedelemszerzés ismertetett alternatíváinak mielőbbi megerősítése lehet a fő feladat.
- d) Az elsődleges munkaerő-piacon és a közfoglalkoztatásban is alacsony foglalkoztatási potenciállal rendelkező településeken vélhetően a foglalkoztatás szervezésének helyi alapjai (motiváció, intézmények) teljesen hiányoznak. A feladat itt a teljes rendszer kiépítése és ehhez a helyiek „képessé tétele”.

(5) *Erős lokális meghatározottsággal bír.* A vegyes gazdaság és a területileg differenciált foglalkoztatás, az egyes jövedelemszerzési formák összehangolása tudatos tevékenységet igényel a helyi munkaerőpiac minden szereplőjétől, így a munkavállalóktól, a munkaadóktól, az önkormányzatoktól, a foglalkoztatás civil szereplőitől és a munkaügyi szervezetektől is. Ez pedig a foglalkoztatáspolitikában is egyértelműen a helyi / kistérségi szintre tereli a figyelmet és a feladatokat. Az új munkakalkulációk és jövedelemszerzési lehetőségek kialakulása függ a helyi gazdaságfejlesztés sikerétől (Birkhölzer 2000).

3. Korunk „vívmánya” a közfoglalkoztatás

A munkanélküliek számára a központi vagy helyi kormányzat közpénzekből biztosíthat – leginkább átmeneti – munkalehetőséget. Ennek bevett formája a segélyezés és a valódi munkavégzés között elhelyezkedő közfoglalkoztatás (G. Fekete 2011). A közfoglalkoztatás eredetileg a köz érdekét szolgáló állami-önkormányzati feladatok és fejlesztések, közös költségek munkával való megváltásának kerete volt. A közfoglalkoztatás intézményét már a középkorban ismerték, azóta többször jelentős változásokon esett át. Azokban a korszakokban kapott nagyobb hangsúlyt, melyekben a korábbi gazdasági és foglalkoztatási formák éppen átalakulóban voltak, s az átmenet ideje alatt keletkezett munkaerő-piaci kereslet-kínálati egyensúly, valamint az ennek következtében kialakult jövedelemhiány kikényszerítette a központi hatalom beavatkozását. Egyik funkciója, hogy megerősítse a javak elosztásának szabályát a munka-központú rendszerekben, emlékeztessen a közösséghez való tartozással járó kötelezettségekre, s keretet teremtsen a közfeladatok ellátásban való részesedéshez (szabálmegerősítő és legitimációs funkciók). További feladata, hogy csökkentse a munkaerőpiacról kikerülők jövedelem-kiesését, de ezt a költségvetési források kímélésével, a segélyezettek számának és a segélyek összegének korlátozásával érje el. Harmadik funkciója továbbra is a szegények társadalmi kontrollja, illetve a szegénység társadalmi okainak individuális okká való átalakítása (Csoba 2010).

Magyarország legújabb kori történelmében a közfoglalkoztatás „újrafelfedezése” a rendszerváltást megelőző időkre nyúlik vissza. Az 1987-től elindított közhasznú foglalkoztatás⁴, az 1996-tól a magyar foglalkoztatáspolitikában újból jelen lévő közmunka⁵, valamint a közfoglalkoztatási formák harmadik, legkésőbb létrejött pillére, a közcélú munka⁶ céljai között a szokásos közfoglalkoztatási célok mindegyike megjelent. Lassú felfutást követően 2000-től vált az aktív foglalkoztatáspolitikai-

⁴ 8.001/1987. (MU K.15.) ABMH-PM számú együttes tájékoztató a közhasznú munkavégzésről: a települési önkormányzatok, annak intézményei, civil szervezetek az „önhibáján kívül elhelyezkedni nem tudó személyek” számára szervezhetnek foglalkoztatást.

⁵ 6/1996. (VII.6.) MüM rendelet a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerő-piaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásokról: a cél a kormányzati foglalkoztatáspolitikai élnékítése és az aktív eszközök erősítése a passzív segélyezés ellenében. Keretében tartós álláskereső és az álláskeresői ellátásból már kiszorult aktív korú személyek munkaviszony keretében történő átmeneti foglalkoztatása lehetséges települési, közösségi célokat megvalósító munkakörökben.

⁶ 1996.évi XXII. Törvény az egyes szociális ellátásokkal kapcsolatos törvények módosításáról: lehetőség a települési önkormányzatoknak arra, hogy az általuk szabályozott keretek között a segélyezetteket kötelezzék egy szolgáltatást nyújtó szervezettel való együttműködésre és foglalkoztatásban való részvételre.

kai eszközök között meghatározóvá a közcélú foglalkoztatás.⁷ Ennek oka az a törvénymódosítás volt, mely előírta, hogy a munkanélküli ellátás időtartamát kimerítő munkanélküliek közül a szociálisan rászorulókat részére az önkormányzatoknak kell foglalkoztatási lehetőséget biztosítani és csak azok részesülhetnek rendszeres szociális segélyben, akik a foglalkoztatást vállalják.⁸ A következő években a segélyezettek kötelező munkavégzésének a foglalkoztatásra fordítható források nagysága és az önkormányzatok szervező- és munkát biztosító kapacitása szabott korlátot.

2005 szeptemberétől a tartósan munkanélküliek munkaerőpiaci visszatérését az önkormányzatok számára kötelezővé tett ún. „beilleszkedési programok” készítésével kívánták megerősíteni.⁹ 2006-ban a rendszeres szociális segély családi segéllyé alakult¹⁰, melyről hamarosan kiderült, hogy a munkaképes ellátottakat kevésbé ösztönzi a munkavállalásra, így 2007-ben összegét limitálták, valamint előírták a szociális segélyre jogosultaknak a munkaügyi kirendeltségekkel való kötelező együttműködést.¹¹

2008-ban kezdődött az „Út a munkához” program kidolgozása. Még ebben az évben megtörtént a jogszabályi előkészítés.^{12, 13} A 2009-ben elindult program „komplex intézkedések sorozatával kívánta elérni azt, hogy a munkára képes, tartós munkanélküli személyek a korábbinál fokozottabb mértékben vegyenek részt valamely közfoglalkoztatási formában, annak érdekében, hogy rendszeres jövedelemhez jussanak.”¹⁴ A program céljai között szerepelt az érintett csoportok visszavezetése a munkaerőpiacra, a munkahelyteremtést támogató projektek bővítése, és ezzel egy időben a feketemunka visszaszorítása. Mindez a segélyezés és káros hatásainak csökkentése érdekében. Célcsoportját a gazdaságilag nem aktív lakosság, a nyilván-

⁷ Emellett a magyar gyakorlatban megjelenik még a közérdekű munka, ami a Büntető Törvénykönyvben megjelölt 3 fő büntetési nem egyike. A közérdekű munkára ítélt e büntetés során a büntetés-végrehajtási bíró által kijelölt gazdálkodó szervezetnél kell, hogy büntetését letöltse. A kijelölt munkahellyel a közérdekű munka tartamára nem létesül munkaviszony [Bv.tvr. 61. § (1) bekezdés], annak ellenére, hogy az elítélt munkát végez.

⁸ 1999. évi CXXII. Törvény egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról.

⁹ 2004. évi CXXXVI. Törvény a munkaügyi és szociális ellátásokról.

¹⁰ 2006. évi CXXVI. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹¹ 2007. évi CXXI. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹² 2008. évi CVII. Törvény egyes szociális tárgyú törvények módosításáról. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosítása.

¹³ 34/2008. (XII.31.) Kormányrendelet a foglalkoztatás bővítése és rugalmasabbá tétele érdekében szükséges intézkedésekről szóló 2005. évi CLXXX. Törvény végrehajtásáról szóló 55/2005. (XII. 29.) PM–FMM együttes rendelet módosításáról.

¹⁴ ÁFSZ 2009.

tartott álláskeresők és a szociális segélyből élők képezték. A program közel két évig működött.

2011-től a közfoglalkoztatás rendszere ismét megváltozott. A közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló új kormányrendelet,¹⁵ valamint az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló törvény¹⁶ értelmében a közfoglalkoztatás eddigi rendszerét 2011. évtől kezdődően a Nemzeti Közfoglalkoztatás Programja váltotta fel. A szociális szempontok helyett az inaktív csoportok nagyobb arányban történő munkaerő-piaci integrációja vált hangsúlyossá. A Magyar Munka Terv azok számára, akiknek a nyílt munkaerőpiac nem kínál reálisan munkalehetőséget, a segély helyett támogatott foglalkoztatás biztosítását jelölte meg fő célként.¹⁷

A közfoglalkoztatási formák átalakulásával 2011. január 1-től megszűnt a közcélú foglalkoztatás, a közhasznú munkavégzés és a hagyományos központi közmunkaprogram, valamint az aktív korú, nem foglalkoztatott személyek részére megállapított rendelkezésre állási támogatást a bérpótló juttatás váltotta fel. 2011-ben indult a START Közmunka Program a munkaerőpiaci szempontból leginkább kedvezőtlen helyzetben lévő, főként vidéki településeken. (13 megyében, 28 kistérségben, 493 településen összesen 980 minta program indult el.) 2012-ben további 66 hátrányos helyzetű térségben indítottak el kistérségi START programot. Az érintett települések száma 1500 fölé emelkedett.

A közfoglalkoztatásban résztvevők számának és a közfoglalkoztatásra fordított költségvetési kiadások mennyiségének változásai jól érzékeltetik a fentebb bemutatott változásokat. A közfoglalkoztatásban résztvevők száma 2003-tól 270 ezer és 300 ezer fő körül mozgott, 2009-től rohamosan emelkedik (3. ábra). A közfoglalkoztatásban részt vevők havi átlagos állományi létszáma ennél lényegesen kisebb, bár a 10-11 hónapos foglalkoztatás mellett már ez is meghaladja a 250 ezer főt, ami az összes foglalkoztatottak 6-7%-át teszi ki.

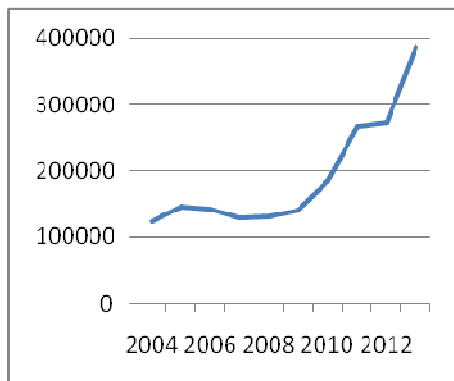
A közfoglalkoztatásra fordított kiadások is ugrásszerűen megemelkedtek (4. ábra). Az utolsó három évben közel megduplázódtak az erre a célra fordított költségvetési kiadások. Évente átlagosan félmillió forint körül költ az állam a közpénzekből a közfoglalkoztatásra, ami 2012-ben még 9, 2014-es tervek szerint pedig már 11 hónapos átlagos foglalkoztatást jelent.

¹⁵ 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról.

¹⁶ 2010. évi CLXXI. törvény az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról.

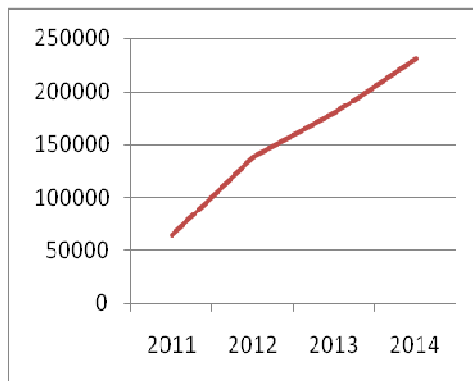
¹⁷ 2011.05.19-én fogadta el a Kormány.

3. ábra A közfoglalkoztatásban résztvevők létszámának alakulása (2004-2013, fő)

Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrás-térkép (2001-2010), ÁSZ jelentés (2011), vg.hu (2012-2013) adatok alapján

4. ábra A közfoglalkoztatásra fordított költségvetési források (2011-2014, millió Ft)

Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrás-térkép (2001-2010), ÁSZ jelentés (2011), vg.hu (2012-2013) adatok alapján

A „Megújuló Magyarország” program részeként bevezetett új típusú közfoglalkoztatás¹⁸ mintaprogramjai keretében a helyi önkormányzatok vagy társulásaik szervezik a közfoglalkoztatást és napi 6-8 órás munkavégzést biztosítanak a – többnyire alacsony iskolai végzettséggel rendelkező – közfoglalkoztatottaknak. Elvárás a programokkal szemben, hogy értéket teremtsenek, valós szükségleteket elégítsenek ki, folyamatos munkavégzést tegyenek lehetővé, az ország minden területén megvalósíthatók legyenek és több célcsoportot is elérjenek (Belügyminisztérium 2013). A foglalkoztatás mellett további célok is megjelennek. Így (1) a természeti és épített környezet védelme; (2) a közétkeztetés minőségének javítása a helyben megtermelt termények felhasználásával, e tekintetben önellátó, önfenntartó települések kialakítása; (3) rendezett közösségi terek, élhető települések megvalósítása, fokozottan támaszkodva a civil szervezetek közreműködésére; (4) területi vízrendezési, vízkár elhárítási és mezőgazdasági vízhasznosítási feladatokban a közfoglalkoztatottak fokozottabb bevonása.¹⁹ Így a mintaprogramok főbb tevékenységi területei a következők:

¹⁸ Nemzeti Közfoglalkoztatás Programja (2011): 375/2010. (XII. 31.) Kormányrendelet.

¹⁹ A közfoglalkoztatással összefüggő, egyes döntést igénylő kérdésekről szóló 1044/2013. (II.5.) Kormányhatározat.

mezőgazdasági projektek, belvízelvezetés, mezőgazdasági utak rendbetétele, bio- és megújuló energiatermelés, közúthálózat javítása, illegális hulladéklerakó helyek felszámolása, a közfoglalkoztatottak téli foglalkoztatásának kialakítása, mindez a 2013. évben kiegészült a helyi sajátosságokra épülő programelemmel.

A kistérségi START mintaprogram *mezőgazdasági típusa* a leggyakoribb.

A startmunka mintaprogramok indításánál a támogatás egyik feltétele, hogy a tevékenység igazodjon a helyi igényekhez. Meg kellett vizsgálni a piaci alapon működő hasonló profilú vállalkozásokat. Figyelni kellett, hogy az adott tevékenység ne versenytársat teremtsen, hanem a munkalehetőségek számát bővítse a településen, illetve a támogatott közfoglalkoztatás a település közösségére is kedvező hatással legyen (Állami Számvevőszék 2013).

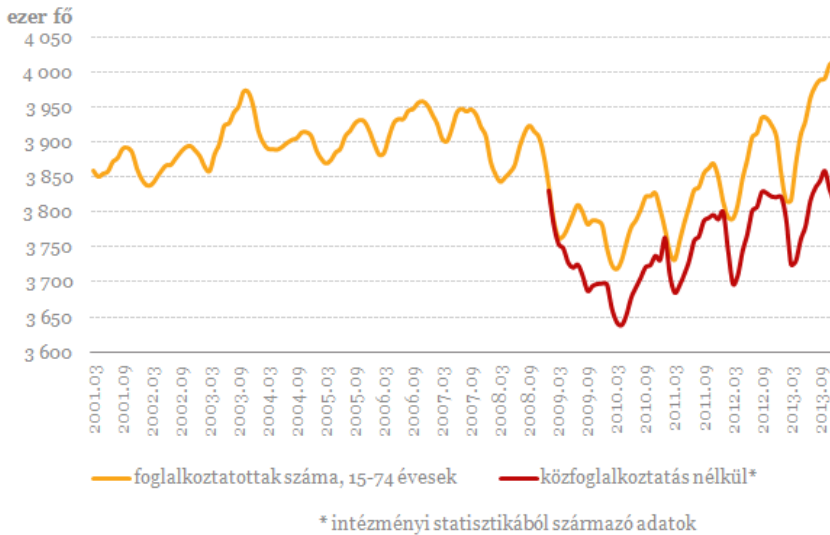
A közfoglalkoztatás elméleti megközelítésben egy részletesen szabályozott, sokszínű lehetőséget biztosító, helyi viszonyokra, egyéni különbségekre is válaszokat kínáló, piaci versenyt nem érintő rendszer, melynek működőképessége a mindennapok gyakorlatában realizálódik.

Állandó foglalkoztatási formaként való működésének az állami költségvetés korlátai szab(hat)nak gátat. A közfoglalkoztatást, annak ellenére, hogy tagadhatatlanul csökkenti a munkaerőpiacról kikerülőket jövedelem-kiesését és stabilizálja a munka-központú társadalmakban a javak elosztásának szabályát, mindig is kemény kritikák illették és egyre inkább beigazolódtott zsákutcás jellege. A közfoglalkoztatással szemben kritikaként hozzák fel, hogy (1) csak átmeneti jellegű, (2) nem vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra, (3) nem javítja a foglalkoztathatóságot, (4) zavarva a versenyt, tartós foglalkoztatási lehetőségeket szoríthat ki, (5) a szegénység társadalmi okait individuális okká alakítja (Csoba 2010).

A közfoglalkoztatás hasznos lehet, mind az egyénnek, mind a közösségnek. Egyrésztől, jó szervezés mellett, szépül, épül, egészségesebbé és élhetőbbé válik a település, stabil marad a munka- s ezáltal a közösségi morál. Másrésztől a foglalkoztatottak haszna, ha az elvégzett munkáért a segélyeknél magasabb összegű munkabért kapnak, az elsődleges munkaerőpiacra való visszajutás esélyét növelő munkatapasztalatra tehetnek szert, példát mutatnak gyermekeiknek, a társadalom hasznos tagjának érezhetik magukat, ezáltal nő az önbecsülésük, és az egyén megbecsülése is a társadalom szemében.

A közfoglalkoztatás munkaerőpiaci jelentőségét mutatja, hogy nélküle a pénzügyi válság foglalkoztatási hatásai sokkal erősebbek lettek volna, és a 2013 őszére beállt foglalkoztatottsági csúcs is az ebben a szektorban foglalkoztatottak magas számának és arányának köszönhető (5. ábra). A közfoglalkoztatást a kormányzat szociálpolitikai eszközökből gazdaságpolitikai eszközzé próbálja alakítani.

5. ábra A közfoglalkoztatás becsült hatása a foglalkoztatásra

Forrás: KSH, Portfolio.hu

Ezzel együtt is – a szakértői elemzések és esettanulmányaink tapasztalatai szerint – a közfoglalkoztatás csapda, ami önmagában nem vezet sehová. A megállapítás a korábbi és a jelenlegi programokra egyaránt érvényes (Bass 2010). Helyi, egyéni szinten gyenge szervezés esetén nem állít elő értéket, nem növeli az elismertséget, sőt lehet, hogy még a segélynél nagyobb jövedelmet sem biztosít. A közfoglalkoztatásnak ugyanakkor makrogazdasági korlátai is vannak. Az állam és az önkormányzatok nem válhatnak a munkavállalók tömegeinek foglalkoztatójává, mert ez az államháztartási hiány növekedéséhez, amellett a termelékenység csökkenéséhez, a munkaerő „elkényelmesedéséhez” és a helyi gazdaságban a verseny torzulásához, tartós foglalkoztatási lehetőségek kiszorításához vezet. A közfoglalkoztatással szemben további kritikaként hozzák fel, hogy (1) csak átmeneti jellegű, (2) nem vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra, (3) nem javítja a foglalkoztathatóságot, (4) a szegénység társadalmi okait individuális okká alakítja (Csoba 2010).

A fentebb vázoltak is indokolják az üzleti vállalkozások foglalkoztatási potenciálját kompenzáló megoldások megőrzését, ugyanakkor a közfoglalkoztatásból való továbblépés lehetséges módjainak keresését. A közfoglalkoztatásból vagy az üzleti, vagy a társadalmi gazdaság irányába lehet továbblépni. A vállalkozáshiányos elmaradott térségekben az előbbi nem sok sikerrel kecsegtet. (De azért nem kell erről a módról sem lemondani.) Az utóbbi irány egyik, a kormányzat által favorizált

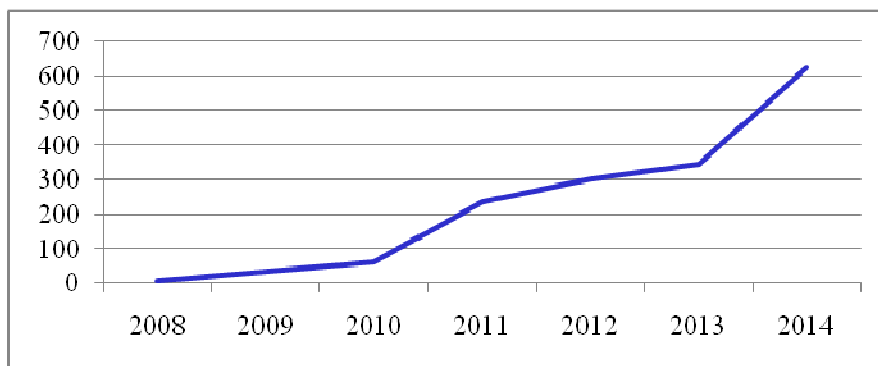
változata a START közmunka programok szociális szövetkezetté alakítása. A továbbiakban ennek néhány kérdését tekintjük át.

4. Átmenet a közfoglalkoztatásból a társadalmi gazdaságba

A kormányzati tervek szerint a közfoglalkoztatás mezőgazdasági mintaprogramjaiban a saját bevétel növekedése mellett arányosan csökkenő állami támogatásban részesülnek a közfoglalkoztatók. Amennyiben a program önfenntartóvá válik, egyik lehetséges alternatívaként a résztvevők szociális szövetkezetet alakíthatnak. Az önkormányzatok tagként vehetnek részt a szövetkezetben, így a korábban a beruházási és dologi költségek támogatásával általuk vásárolt nagy értékű gépeket, berendezéseket a szociális szövetkezet ingyenesen használhatja. Ez a folyamat illeszkedik a három pillérré épülő támogatási rendszer elvéhez, azaz a közfoglalkoztatottak önfoglalkoztatóvá, szövetkezeti taggá vagy szövetkezeti alkalmazottakká válva kiléphetnek az elsődleges munkaerőpiacra (Bagó 2014).

A közfoglalkoztatás szociális szövetkezetekbe való konvertálását az állami költségvetés kímélése és a munkahely-teremtés követelményének együttes érvényesülése mellett az Európai Unió programokba való beépíthetőség és ennek a társadalmi vállalkozási formának korábbi programok hatására történt gyors felfutása (6. ábra) indokolja.

6. ábra A szociális szövetkezetek számának változása

Forrás: A cégbírószági és az OFA és TÁMOP pályázati adatok alapján saját szerkesztés

Ezen belül az önkormányzatok vezető szerepének megőrzése mellett szól (1. táblázat) az, hogy – részben a korábbi programok hatására – a helyi önkormányzatok rendelkeznek a termeléshez / szolgáltatáshoz szükséges eszközökkel (földdel, épü-

lettel, gépekkel), valamint ők uralják a helyi szolgáltatási piac egy jelentős részét. Üzemeltetik a közkonyhákat, az egészségügyi, szociális, rekreációs ellátó rendszereket, középületeik révén érdekeltek az energiaellátásban, a közterületek karban tartásában, feladatuk a közbiztonság megőrzése és a közösségi közlekedés biztosítása. Ezekre a piacokra pedig a civil szervezetekkel szembeni bizalmatlanság miatt más, független szereplőt nem akarnak beengedni. A közfeladatok helyi civil szervezetek számára történő átadásának alig van gyakorlata Magyarországon. A helyi civil szervezetek sok esetben nem is felkészültek erre (Futó et al. 2005).

A szociális szövetkezetként való működésnek azonban követelményei is vannak (1. táblázat), amelyeknek csak erős közösségi háttérrel lehet megfelelni. A mai Magyarországot, különösen annak vidéki részét és a perifériákat pedig a helyi közösségek gyengesége, erős paternalizmus, korrupció, a másik oldalon kiszolgáltatottság jellemzi.

1. táblázat A közfoglalkoztatás szociális szövetkezetbe konvertálhatóságának indokai és feltételei

Indok:	Feltétel:
Önkormányzati források bevétele	Szövetkezeti alapelvek érvényesülése
<ul style="list-style-type: none"> • termőföld, ingatlan • technikai eszközök • adminisztratív munkaerő • menedzsment • piacok <ul style="list-style-type: none"> - üzleti: saját feladatokhoz - támogatott: rászorulóknak 	<ul style="list-style-type: none"> • önkéntesség és nyitott tagság • demokratikus tagi ellenőrzés • tagok gazdasági részvétele • autonómia és függetlenség • oktatás, képzés • szövetkezetek közötti együttműködés • közösség iránti elkötelezettség

Forrás: Saját szerkesztés a SzoSzöv (1995) szövetkezés nemzetközi alapelveit felhasználva

A két forma alapvetően különbözik egymástól. Az egyik egy közfeladat ellátása és mint ilyen a szociális gondoskodás keretébe sorolódik, míg a másik egy gazdasági vállalkozás. Egymásba konvertálhatóságuk több tényezőtől függ (2. táblázat), melyek közül ötöt ragadunk ki:

1. *Célok és tevékenységek:* A jelenlegi deklarált közfoglalkoztatási célok egy része egyben társadalmi cél is. Úgy látszik, hogy a célok és tevékenységek nem idegenek a társadalmi gazdaságtól. Ha azonban a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó politikai célt, a szegények kontrollálását, a segélyezettek táborának csökkentését is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk a társadalmi gazdaságban a szegények, hátrányos helyzetűek problémáinak kezelése sokrétűbben jelenik meg, a fizetett foglalkoztatás csak egy, másikat nem kizáró formája az előnyökhöz juttatásnak és semmiképp nem a hatalomgyakorlás eszköze.

2. *Szervezeti és irányítási alapelvek:* a közfoglalkoztatás eddigi gyakorlatában az alkalmazottak mélységesen alárendeltek, szigorú beosztás és ellenőrzés szerint dolgoznak. Az irányítás autokratikus. A felvételben és elbocsátásban a helyi politikai vezetőnek, a polgármesternek van szava, akit döntésében politikai szempontok is vezérelnek. Az alkalmazottak célcsoporton belüli kiválasztásában mindkét esetben érvényesülhet a teljesítményelvűség. A szövetkezetben a tagok egyenrangúak, mindenkit egy szavazat illet meg, függetlenül a társadalmi státuszától. Ez egyúttal felelősség is, ami jól csak tulajdonosi attitűddel párosulva gyakorolható. Az alattvalói, jobb esetben pusztán alkalmazotti attitűd mellett nem lesz sikeres a vállalkozás.
3. *Forrásszerzés, kereskedelmi tevékenység:* A közfoglalkoztatás eredendően egyetlen forrásra, az állami támogatásra alapoz. A kereskedelmi tevékenység csak korlátozottan engedélyezett, a foglalkoztatásba visszaforgatható adománygyűjtés pedig egyáltalán nem jellemző. A szövetkezet számára szélesebb forrásszerzési lehetőségek állnak rendelkezésre, de ezekre fel is kell készülni, tisztában kell lenni a könyvelésben való megjelenítésük szabályaival.
4. *Foglalkoztatás jellege és jövedelem:* A közfoglalkoztatás rövid időszakra, csökkentett munkaidőben, alacsony fizetés mellett valósul meg és időtartama alatt nem enged más munkaviszonyt létesíteni. A szövetkezetben határozatlan időre tagi státuszban vagy alkalmazottként lehet tevékenykedni, a díjazás is többféle lehet (fizetés, részesedés, természetbeni juttatás, kedvezmény, közösségi alapból nyújtott szolgáltatás), mint ahogyan egyszerre több munkaviszony is lehetséges. A foglalkoztatás tartóssága és a jövedelem a menedzsment és az alkalmazottak együttes teljesítményének piaci fogadtatásától függ. Nincs a fizetésben mesterséges korlátozás.
5. *Területi / helyi indokoltság:* Mindkét forma alkalmazása a komoly munkanélküliséggel sújtott térségekben indokolt. Mindkét forma veszélyt jelenthet a helyi üzleti vállalkozókra, amennyiben léteznek olyanok a kiválasztott tevékenységi körökben, mivel a helyi piaci szegmenseket igekeznek lefedni.

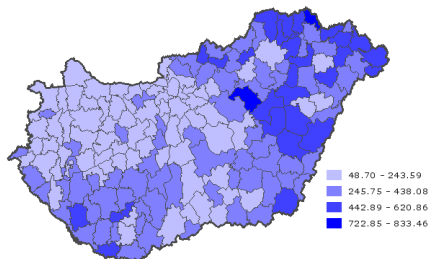
A két foglalkoztatási forma területi illeszkedését mutatja a közfoglalkoztatottak 2010. évi és a szociális szövetkezetek 2014. évi területi sűrűségének összehangja (7. és 8. ábra).

2. táblázat A közfoglalkoztatás és a szövetkezés alapvető jellemzőinek összehasonlítása

	Közfoglalkoztatás (közfeladat ellátása)	Szociális szövetkezet (társadalmi vállalkozás)
Cél	segély helyett munka	társadalmi / közösségi cél
Feladat	önkormányzati feladathoz kapcsolódva	piaci és közösségi szükségletek kielégítése
Értékesítés	nincs vagy közvetve	alapkövetelmény
Irányítás	önkormányzati testület / polgármester	demokratikus / taggyűlés
Attitűd	alkalmazotti	tulajdonosi
Munkáltató	polgármester	elnök
Időtartam	átmeneti (hónap)	határozatlan időre
Jövedelem	állam által garantált rászorulóknak segítése	piaci teljesítménytől függő jövedelem nincs eltérő minimálbér tagok érdekeltsége – részesedés közösségi alap
Kötelezettség	más munkát nem lehetett vállalni	máshol is vállalhat munkát

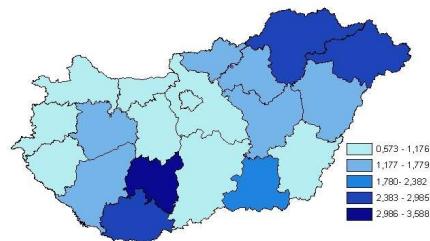
Forrás: Saját szerkesztés

7. ábra Közcélú foglalkoztatásban részt vettek száma 1000 munkanélkülire vonatkoztatva (2010)

Forrás: MTA Erőforrástérkép

8. ábra A szociális szövetkezetek 1000 munkanélkülire jutó számának területi megoszlása megyénként (2014)

Forrás: Saját szerkesztés

A szociális szövetkezetek legnagyobb arányban a legnagyobb közfoglalkoztatást mutató megyékben jöttek létre. Kivételt jóformán csak Békés és Csongrád megye képez. Az előbbiben az indokoltnál kisebb, az utóbbiban nagyobb sűrűségben találkozhatunk bejegyzett (nem feltétlenül működő) szociális szövetkezettel. Említésre méltó még Tolna megye kiemelkedő (jelentős részben az ottani munkaügyi központnak köszönhető) társadalmi gazdasági aktivitása.

A szektorok közti átjárással kapcsolatban további három veszélyre hívjuk fel a figyelmet. A küldetéséből adódóan a társadalmi vállalkozás a közösség számára kíván előnyöket nyújtani, és a társadalom is egyfokú önfeláldozást vár el tőlük (Borz-

aga–Spear 2004). A társadalmi vállalkozássá alakuló kezdeményezések túlzott jótékonyosság és önfeláldozás esetén könnyen eléghetnek, megsemmisülhetnek – mint Prométheusz. Amennyiben a vállalkozói oldal uralkodik el, amellett, hogy a társadalmi cél ködbe vész, amolyan Trójai faló módjára, a térségben működő vállalkozásokat is tönkre teheti. Ha pedig a kormányzattól, önkormányzattól nem tud leszakadni, az eredeti közösségi célokat veszélyeztető, ill. hosszú távon fenntarthatatlan Frankenstein figura válik belőle (McMurtry 2013).

A két szektor sajátosságait az önkormányzati dominancia megőrzése mellett egyesítő „öszvér” megoldás tehát komoly veszélyeket hordoz magában.

1. Az, ha a kivételből lesz a főszabály, esetünkben a helyi önkormányzatok tagsága nem ritka kivételként, hanem megkövetelt kötelező elemként jelenik meg, hosszú távon és országosan konzerválja a függőséget, a helyi önkormányzatoknak, a választott politikai testületnek való alárendeltséget. Ez könnyen a működést akadályozó kettős irányításhoz, vagy „alibi”, önkormányzati intézményként működő szervezet rögzüléséhez, az önkormányzatoktól várt anyagi előnyök reménye a más társadalmi vállalkozási formák kialakulásának megakadályozásához vezet.
2. A piaci lehetőségek kiaknázását visszafogja, ezzel a pénzügyi fenntarthatóságot nehezíti az önkormányzathoz és a költségvetési gazdálkodáshoz való kötődés.
3. A piacot és versenyt torzítja, a helyi vállalkozókat hátrányba kényszeríti az önkormányzat által kontrollált piacok “újraszabályozása”, ott a “saját vállalkozás” előnyökhöz juttatása.
4. A zárt, egyoldalú tagság, az alkalmazotti szemlélet, az autokratikus irányítás akadályozza a valós társadalmi vállalkozások kialakulását a szövetkezés gondolatának beérését.
5. A központi és helyi politikától való függőség torzítja a társadalmi célokat, a foglalkoztatást könnyen klientúra építésre használhatja.

A szövetkezeti alapelvek csorbulása a szövetkezés gondolatát újabb hosszú időre vetheti vissza. Ezzel pedig ismét elvesztünk egy, a területi hátrányok mérséklésében is használható gazdasági eszközt és újabb társadalmi és területi különbségek kialakulásához járulunk hozzá.

5. Összegzés

A 21. század egyik legnagyobb kihívása, a munkátlanság és az abból adódó társadalmi kirekesztődés, ezzel együtt a végletekig növekvő területi különbségek mérsék-

lése. A hathatós válaszhoz a munkafogalom átértékelésére és új foglalkoztatási modell kialakítására egyaránt szükség van. Mivel a fizetett (bér) munka tartósan már nem képes a születéskor várható életkor kitolódásával egyre tömegesebb munkaerőnek munkát biztosítani – a bérmunka atipikus formáinak további elterjesztése mellett –, szükséges az önkéntes, a háztartásban végzett, a közösség érdekében vállalt (alternatív) tevékenységek újbóli beemelése a munka fogalmába. A posztmodern foglalkoztatási modell egymásra épülő elemekből tevődik össze. Épít a gazdaság üzleti, köz- és társadalmi szektorára, azok sokszínű szereplőire. Területileg differenciált és ebből adódóan erős lokális meghatározottsággal bír.

Ebben a foglalkoztatási modellben, az utóbbi időben Magyarországon létszámában és arányában is felfutott közfoglalkoztatás csak átmenetinek és korlátozottnak tekinthető. Bár a helyi önkormányzatok képesek a lokális igények és sajátosságok megjelenítésére és bizonyos termelőeszközökkel (föld, épület, gépek) és helyi piacok (közétkeztetés, energiabiztosítás, közterületek gondozása, (köz)épületek működtetése, egészségvédelem, rekreáció, közösségi közlekedés) feletti kontrollal is rendelkeznek, az ezekhez a területekhez kapcsolódó széleskörű foglalkoztatásban nem szerencsés közvetlenül szerepet vállalniuk. Részint azért, mert a választott terület alapvetően rövidtávon gondolkodik, finanszírozásuk erősen függ a szintén változó központi programoktól, a politikai vagy egyéni érdek felülírhatja a társadalmi célokat, ezzel elveszítik üzleti semlegességüket is, azaz a célok és érdekek eltávolodhatnak a közösségtől. Részint pedig azért, mert nem rendelkeznek a kereskedelmi tevékenységhez és a termelő munka irányításához szükséges tudással, menedzsment kapacitással, forgatókével és gyakorta engedéllyel sem.

A szociális szövetkezetek Európában nagy hagyományokkal, egyre bővülő foglalkoztatási szereppel rendelkeznek. Azonban nem az egyetlen társadalmi vállalkozási formát képezik. Magyarországon a társadalmi vállalkozás fogalma jószerivel csak a szociális szövetkezetekre korlátozódik. Az elmúlt öt-hat év programjainak köszönhetően számuk ugrásszerűen megnőtt, bár működő szociális szövetkezettel csak jóval kisebb számban találkozhatunk. A szövetkezeti alapelveknek megfelelően működő szövetkezetek száma pedig még kevesebb.

A közfoglalkoztatás jelenlegi rendszerében elindult START mintaprogramok deklarált céljaikban és tevékenységeikben hasonlítanak a lehetséges szövetkezeti célokhoz és tevékenységekhez. Ám jelenlegi képességük kereskedelmi bevételek szerzésére gyenge (ez a képesség az állami támogatások lecsökkentésével önmagában még nem erősödik). Ugyancsak hiányzik az önállóság, a demokratikus irányítás, a tagok tulajdonosi szemlélete, az alkalmazottak felkészültsége a vegyes gazdaságban való munkavállalásra. Az átmenetet akadályozó legkritikusabb pontnak a paternalizmus alapjául szolgáló alattvalói szemlélet levetkőzését és ezzel együtt a vállalkozói gondolkodás megerősödését, valamint a helyi önkormányzatokhoz fűződő vi-

szonyt látjuk. A két probléma a szövetkezeteknek helyi önkormányzatok által kontrollált piacokra való belépésében fonódik össze. A mai viszonyok között a társadalmi céloknak és a közszférától való elkülönítés szándékának szintén megfelelő, üzleti viszonyok között fenntarthatóan működő non-profit gazdasági társágokban látjuk a START mintaprogramokat folytathatóknak. A szövetkezeti forma erőltetése, rosszabb esetben teljes kifordítása jelentős veszéllyel járhat, és újabb évtizedekre vetheti vissza ezt a poszt-szocialista országokban amúgy is érzékeny, de különösen a perifériákon kikerülhetetlen társadalmi gazdasági formát. Életképes bevezetésükhöz a közösségek megerősítése, a társadalmi tőke növelése és a szolidáris üzleti gondolkodás fejlesztése elengedhetetlen.

A társadalmi vállalkozások megjelenése és megerősödése pedig különösen a vállalkozáshiányos, elmaradott térségekben hozhat változást. Ugyancsak ezekben a térségekben jelentkezik erősebben a vegyes gazdaságon alapuló, posztmodern foglalkoztatási modell irányába történő elmozdulás, amiben a közfoglalkoztatás most áttekintett dilemmáinak feloldása csak az első lépést jelenti.

Felhasznált irodalom:

- Állami Számvevőszék (2013): *Jelentés a közfoglalkoztatás és a hozzá kapcsolódó képzési programok támogatási rendszere hatékonyságának, eredményességének ellenőrzéséről*. Budapest, 125. o.
- Bagó J. (2014): A közfoglalkoztatás intézményi átalakulása 2013-ban. *Munkaügyi Szemle*, 58, 4, 10-19. o.
- Bartal A. M. (1998): Szociális+föld+program= szociális földprogram? *Valóság*, 41, 9, 37-48. o.
- Bass L. (2010): Az „Út a munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Esély*, 21, 1, 46-64. o.
- Birkhölzer, K. (2000): A szociális vállalkozások szektora Nyugat-Európában. In *Szomszéd-sági gazdaságfejlesztés*. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 40-45. o.
- Belügyminisztérium (2013): *Önkormányzati Hírlevél*. A Belügyminisztérium elektronikus hírlevele az önkormányzati tisztviselők számára, 2013. évi 1. szám, 63. o.
- Borzaga, C. – Spear, R. (2004): *Trends and Challenges for Co-operatives and Social Enterprises in Developed and Transition Countries*. Edizioni31, Trento. ISBN 88-88224-19-4.
- Csoba J. (2010): Segély helyett közmunka. A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 20, 1, 26-50. o.
- De Grip, A. – Hoevenberg, J. – Willems, E. (1997): Atypical Employment in the European Union. *International Labour Review*, 136, 1, 49-71. o.
- Ékes I. (2009): Az atipikus munka és jövője. *Munkaügyi Szemle*, 53, 1, 66-71. o.

- Futó P. et al. (szerk.) (2005): A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon. *Kutatási zárótanulmány*, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- G. Fekete É. (szerk.) (2011): Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei. *Tanulmány a „Közösen a Jövő Munkahelyeiért” Alapítvány részére, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, Miskolci Egyetem, Miskolc.*
- G. Fekete É. – Solymári G. (2004): A szociális gazdaság kiépítésének esélye és feltételei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1, 2, 32-78. o.
- Kuti É. – Marshall M. (1991): A nonprofit szektor fogalma – Egy definíciós vita és ami mögötte van. *Esély*, 3, 1, 61-69. o.
- McMurtry, J. J. (2013): Prometheus, Trojan Horse or Frankenstein? The social and solidarity economy as community creation, market wedge, or state monster. *4th CIRIEC Conference: Social economy on the move... – at the crossroads of structural change and regulation Workshop*, October 24-26 2013., Antwerp.
- Offe, C. (1984): Arbeit als soziologische Schlüsselkategorie? In Offe, C. (ed.): *Arbeitsgesellschaft: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*. Campus, Frankfurt am Main, 13-43. o.
- Rimler J. (1999): A munka jövője. Új fogalmak, feltételek, forgatókönyvek. *Közgazdasági Szemle*, 46, 9, 772-788. o.
- Robertson, J. (1985): *Future work: jobs, self-employment, and leisure after the industrial age*. Universe Books, New York.
- Szabó K. – Négyesi Á. (2004): Az atipikus munka térnyerésének okai a tudásgazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 51, 1, 46-65. o.
- Szociális Szövetkezetek Országos Szövetsége (SzoSzöv) (1995): *A szövetkezés nemzetközi alapelvei*. Manchester, <http://www.szoszov.hu/a-szovetkezes-nemzetkozi-alapelvei>.
- Török E. (2006): Túlléphetünk-e a bérmunka társadalmán? *Szociológiai Szemle*, 2, 111-130. o.